

го повернення України до Європи як з боку державної влади, так і з боку суспільних рухів Польщі. Про це красномовно свідчить, наприклад, *Заява польських інтелектуалістів*, підписана Збігневом Буяком, Софією Ромашевською, Чеславом Белецьким, Богданом Лісом, Мацеєм Зембою, Владиславом Фрасиноюком, Яном Маліцким та іншими. В унісон з тим звучать заяви і дії перших осіб Польської держави. Зокрема, Президент Польщі, тепер уже колишній, Броніслав Коморовський на форумі ООН вимагав реформи голосування так, щоб позбавити Росію права вето дій організації у справі України у Раді Безпеки. Прем'єр Польщі Єва Копач закликає допомагати Україні в боротьбі проти російської агресії тощо²⁵.

Загальний висновок

Власне тепер остаточно вирішується доля України як суверенної держави. Знову ж таки, на це впливають два чинники – внутрішній і зовнішній. Перший домінуючий. Події під час *Помаранчевої революції*, *Революції Гідності* і після них свідчать, що *національно здоровий елемент* у суспільстві переважає. Однак не можна не рахуватися з глибокою кризою в країні – суспільно-політичною і соціально-економічною. Як нова влада спроможеться впоратися з небувалими викликами в усіх сферах життя суспільства, таким буде і його подальший розвиток. Від того залежатиме ставлення Заходу до Української держави. Зовнішній фактор може сприяти або ні у тих чи інших справах України. Але він ніколи не зробить за неї те, що вона сама повинна зробити.

¹ Dyv., napr.: Ukraine: A bibliographic guide to English-language publications, by B. Wymar. – Englewood, Colorado, U.S.A., 1990; Encyclopedia of Ukraine. Vol. V. – Toronto, 1993. – P. 344 i in.; Serhiychuk V. Ukrayinske istorychne tovarystvo v doslidzhenni formuvannya y rozvytku ukrayinskoho etnosu // Na sluzhbi Klio / Red. Mykhaylo Braychevskyy i in. – Kyiv, New York, Toronto, Paris, Lviv, 2000. – S. 516-523 i in.

² Makar Yu. Shcho zavazhaye ukrayintsyam zbuduvaty samodostatnyu derzhavu? Rozdumy naukovtsya // Zovnishni spravyy. – 2015. – # 7. – S. 10-14; # 8. – S. 10-13.

³ Tam samo.

⁴ Konstytutsiya i konstytutsiyni akty Ukrayiny. Istoriya i suchasnist. – Kyiv, 2004. – S. 194-195.

⁵ Tam samo.

⁶ Tam samo.

⁷ Tam samo.

⁸ Mizhnarodni vidnosyny ta zovnishnya polityka. 1980-2000 / Red. L.F. Haydukov i in. – Kyiv, 2001. – S. 338-339.

⁹ Makar J. Poparcie przez Polskę dążeń eurointegracyjnych Ukrainy // Ukrainyina – Yevropa – Svit. – 2011. – # 5. – Ch. 2. S. 108.

¹⁰ Monitor Polski. – 1991. – ¹ 29. – Poz. 205.

¹¹ Monitor Polski. – 1991. – ¹ 45. – Poz. 316.

¹² Dziennik Ustaw RP. – 1993. – ¹ 15. – Poz. 573.

¹³ Wujec H. Polsko-ukraińskie stosunki w perspektywie polskiej // Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze. – 2002. – C. 79.

¹⁴ Makar J. Poparcie przez Polskę dążeń eurointegracyjnych Ukrainy... – S. 109.

¹⁵ Ćsica O. Otwarcie na zmianę // Newsweek. Polska. – 2009. – № 8. – S. 40.

¹⁶ Makar J. Poparcie przez Polskę dążeń eurointegracyjnych Ukrainy... – S. 110.

¹⁷ Moszyński P. Déja vu // Newsweek. Polska. – 2009. – ¹ 8. S. 76.

¹⁸ Tsyt. za: Makar J. Polska a kwestia powrotu Ukrainy do Europy / Polska i Niemcy wobec przemian na Ukrainie. – Rzeszów: UR, 2015. – S. 49.

¹⁹ Tam samo. – S. 50.

²⁰ Tam samo.

²¹ Shcherbak Yu. Terytoriya demokratyi pochala skorochuvatys // Zovnishni spravyy. – 2014. – # 7. – S. 6-11.

²² Tam samo. – S. 50-51.

²³ Makar Yu. Shcho zavazhaye ukrayintsyam zbuduvaty samodostatnyu derzhavu? Rozdumy naukovtsya // Zovnishni spravyy. – 2015. – # 8. – S. 11-13.

²⁴ Kowal P. Taktyki i strategie państw cz³onkowskich i instytucji unijnych wobec konfliktu na Ukrainie w latach 2011-2014. Uwarunkowania oraz postulaty badawcze / Polska i Niemcy wobec przemian na Ukrainie. – Rzeszów: UR. – 2015. – S. 54-69.

²⁵ Makar J. Polska a kwestia powrotu Ukrainy do Europy // Tam samo. – C. 52.

УДК 94(477.2):321.7

© Agata Włodarska-Frykowska

(Łódź)

ROSYJSKA MNIEJSZOŚĆ NARODOWA W PROCESIE KONSOLIDACJI DEMOKRACJI W ESTONII

Celem artykułu jest przedstawienie procesu konsolidacji demokracji w Estonii z uwzględnieniem czynnika jakim rosyjska mniejszość narodowa, która stanowi 25% mieszkańców kraju. Okres przynależności do Związku Radzieckiego był bezpośrednią konsekwencją migracji Rosjan na ziemie estońskie, czego skutkiem jest dzisiejsza struktura etniczna kraju. Na początku swojej demokratycznej drogi, estońscy Rosjanie, z uwagi na brak obywatelstwa estońskiego, zostali wykluczeni z życia politycznego kraju, dopiero w roku 1995r. uzyskali prawo do czynnego uczestnictwa w wyborach samorządowych na podstawie prawa stałej rezydencji. Budowanie i konsolidowanie instytucji demokratycznych w państwie, w którym określone grupy społeczne zamieszkujące na stałe na terytorium kraju zostały pozbawione praw politycznych było olbrzymim wyzwaniem dla estońskich elit politycznych. Ustrój, który powstawał w Estonii na początku lat 90 XX w. określony został mianem demokracji etnicznej. W artykule wskazane zostały nadrzędne kwestie z konsolidacją demokracji estońskiej,

dla której rosyjska mniejszość narodowa była czynnikiem hamującym tworząc swoisty dwugłós w budującym niepodległość kraju. Restrykcyjne i długotrwałe procedury uzyskania obywatelstwa połączone z egzaminami z języka oraz znajomości konstytucji estońskiej spowodowały, że część przedstawicieli rosyjskiej mniejszości narodowej zdecydowało o emigracji do kraju macierzystego.

Słowa kluczowe: rosyjska mniejszość narodowa, bezpieczeństwo Estonii, podziały społeczne w Estonii

Аг. Влодарска-Фриковска
(Лодзь)

РОСІЙСЬКА НАЦІОНАЛЬНА МЕНШИНА У ПРОЦЕСІ КОНСОЛІДАЦІЇ ДЕМОКРАТІЇ В ЕСТОНІЇ

Мета даної статті полягає в тому, щоб представити процес консолідації демократії в Естонії, беручи до уваги такі фактори, як російська меншина, на частку якої припадає 25% населення країни. На початках незалежності Естонії естонські росіяни через відсутність естонської національності були виключені з політичного життя країни до 1995 року. Вони отримали право брати активну участь у місцевих виборах на підставі закону постійного місця проживання. Створення та консолідація демократичних інститутів в країні, в якій певні соціальні групи, які проживають на території країни, були позбавлені політичних прав було величезним викликом для естонської політичної еліти. Система, яка була створена в Естонії на початку 90-х років, була визначена як етнічна демократія. У статті зазначено, що обмежувальні і тривалі процедури отримання громадянства в поєднанні з іспиту і знання Конституції Естонії сприяли тому, що деякі представники російської меншини вирішили емігрувати на етнічну батьківщину.

Ключові слова: російські меншини, Естонія, безпека, соціальні відмінності в Естонії.

Ag. Włodarska-Frykowska
(Lodz)

RUSSIAN MINORITY PARTICIPATION IN CONSOLIDATION OF DEMOCRACY IN ESTONIA

The societies of all Baltic States, Estonia, Latvia and Lithuania are strongly divided ethnically what influences the process of building a stabile democratic system in those states. It is significant that the Estonian society, the smallest of all Baltic States, consists of 25% of minorities of Russian background. The Large Russian minority is undoubtedly a factor influences the political situation in the country, what is more it creates huge special and political division. The other aspects are combined with intervention in this region. The Estonian government has consistently launched and introduced some integration programmes and their primary goal was to create a cohesion-built homo-

geneous society. Although the level of the Estonian language among the representatives of national minorities has been improving, yet there are many people who cannot communicate effectively because their language skills are not sufficient. Such a situation limits their chances on the labor market and lowers their social status. Despite of many antagonisms and social inequalities both Estonians and Russians manage to build a common national existence in independent Estonia.

The question regarding the position and status of national minorities seems to be very important in the contemporary world. Russian minority in Estonia has a huge impact on political and democratic processes in the state thus creating a complex situation in the country. Although being the part of the society, Russian-speaking minority living on the territory of Estonia is recognized as a limiting factor of democratic processes consolidation. More than fifty years of Estonian membership in the Soviet Union resulted in many significant changes in the country; it was also a time of big migrations to Estonia that was considered to be large-scaled, from 1981 to 1991 more than 100.000 people decided to emigrate from Estonia due to the lack of the Estonian origin. Apart from this there were still huge numbers of Russian-speaking people who decided to stay in Estonia. Their number of those who were eager to be citizens of Estonia created new problems in the country. Today situation seems to be much more stable but there are still some doubts regarding their participation in the Estonian political system.

Keywords: Russian minority, Russian minority in Estonia, social diversity in Estonia.

1. Przemiany społeczno-polityczne w Estonii – wprowadzenie

Estonia, podobnie jak pozostałe republiki bałtyckie, Litwa i Łotwa, stała się uczestnikiem wielu przemian społecznych, politycznych i gospodarczych, którym synchronicznie towarzyszyły problemy związane z kwestiami dotyczącymi licznych grup przedstawicieli mniejszości narodowych. Dotyczyło to przede wszystkim kwestii prawnych takich jak: przyznawanie obywatelstwa lecz także szeroko podjętej dyskusji na temat miejsca mniejszości w danym społeczeństwie. Analizując wielonarodowość odradzającego się na początku lat 90 XX w. państwa estońskiego należy podkreślić, iż sytuacja państw bałtyckich, a szczególnie Estonii i Łotwy¹ była bardzo złożona. Narody zamieszkujące ziemie estońskie, łotewskie i litewskie będące częścią imperium sowieckiego na początku lat 90 XX w. zmuszone zostały do poszukiwania swojej tożsamości narodowej w ramach nowego podziału granicznego. Proces ten był unikalny, nie mający analogicznego w innym kraju europejskim w tym

okresie. Przez lata budowania państwowości estońskiej, a także litewskiej, czy też łotewskiej Rosjanie zamieszkujący te tereny doświadczali i wciąż doświadczają dyskusji na temat ich miejsca w rozwijających się społeczeństwach poszczególnych państw. Choć silne więzi społeczne, kulturowe i historyczne spajają społeczność Rosjan są oni często zmarginalizowani, a nierzadko całkowicie wykluczani z życia społecznego, kulturowego i politycznego swojej nowej ojczyzny. Wykluczenie społeczne związane jest przede wszystkim z brakiem uregulowania kwestii narodowości, która tutaj odgrywa szczególne znaczenie. Litwa już na początku odbudowy swojej państwowości uregulowała kwestie narodowe poprzez przyznanie obywatelstwa wszystkim osobom zamieszkującym na terenie kraju, w paszportach wydawanych obywatelom Litwy nie była uwzględniana rubryka dotycząca narodowości, lecz jedynie obywatelstwa. Estonia i Łotwa nie wprowadziły korzystnych dla mieszkańców obydwu państw regulacji prawnych, pozbawiając ich tym samym pełnej partycypacji w życiu społeczeństwa. Początek lat 90 XX w. wprowadził Estonię w nową rzeczywistość polityczną, ekonomiczną, a także społeczną. Zróżnicowana pod względem narodowościową struktura społeczna wpłynęła na kształtowanie polityki zarówno wewnętrznej jak i zewnętrznej tego kraju. W tym czasie rdzenni Estończycy stanowili niewiele ponad 61% mieszkańców², dominującą mniejszość narodową w kraju stanowili Rosjanie, 30,3%, ponadto mieszkali tam również Ukraińcy, Białorusini, Finowie, Tatarzy, Łotysze, Polacy, Żydzi, Litwini, Niemcy, niewielką grupę mniejszościową tworzyli również Szwedzi. Łącznie liczba wszystkich mieszkańców Estonii przed wkroczeniem na drogę transformacji systemowej przekraczała 1,5 miliona osób³. W dobie transformacji systemowej układ narodowościowy społeczności zamieszkujących na ziemiach estońskich nie uległ drastycznym zmianom. Jednak zdecydowanie zmniejszyła się liczba mieszkańców w skali całego kraju. Liczba Estończyków zmniejszyła się o ponad 60.000 jednak parocentowa liczba w skali całego społeczeństwa wzrosła do niemalże 66%. Na początku drogi transformacyjnej, w 1989 r. rdzenni Estończycy stanowili 61,5% ogółu społeczeństwa, Rosjanie zaś 30,5%, (474 834 osoby)⁴. Z czasem procent rdzennych Estończyków w społeczeństwie rósł, przy stopniowym procentowym spadku liczby Rosjan. W 1995 r. Estończycy stanowili 64,2% społeczeństwa (957,2 tys.), Rosjanie zaś 28,7% (428,4 tys.). Pięć lat później, na początku 2000 r. Rosjanie

stanowili grupę 351 178 osób, co w skali kraju oznaczało 25,6% społeczeństwa. Estończycy stanowili wówczas 67,9% społeczeństwa. Dane te pokazują, że w ciągu niespełna 11 lat od 1989 do 2000 r. z Estonii wyjechało 123 656 osób narodowości rosyjskiej⁵. Wyjeżdżali przede wszystkim wojskowi oraz ich rodziny, a także osoby znajdujące zatrudnienie w sektorze przemysłowym. W kolejnych latach tendencja Rosjan do opuszczania Estonii była coraz niższa. Spadek liczby ludności był także cechą charakterystyczną dla przedstawicieli innych mniejszości narodowych zamieszkujących na terenie kraju. Jednak spadek liczby przedstawicieli innych narodowości nie był tak widoczny jak w przypadku mniejszości rosyjskiej. W okresie jedenastu lat transformacji populacja Estonii zmalała o ponad 200.000 mieszkańców. Wynikało to przede wszystkim ze spadku liczby urodzeń w kraju, zjawisko to było charakterystyczne dla wszystkich krajów zarówno z regionu Europy Zachodniej oraz demokratyzującej się Europy Środkowej i Wschodniej. W czasie kolejnych lat przemian społecznych, politycznych i gospodarczych struktura narodowościowa Estonii nie uległa znaczącym zmianom. Przyrost ludności rdzennie estońskiej nadal postępował w stosunku procentowym jednak nie był on już tak widoczny jak u progu XXI w., wyniósł niespełna 1% w skali kraju. Z drugiej jednak strony podtrzymana została tendencja do spadku ilościowego Estończyków⁶ oraz grup mniejszościowych. Spadek liczby Rosjan zarysował się porównywalnie do spadku Estończyków⁷. Podobnie następowały zmiany wśród innych grup narodowościowych na terenie Estonii. Struktura społeczeństwa estońskiego miała zdecydowany wpływ na kształtowanie się i przebieg procesów demokratyzacji kraju. Wyraźnie zróżnicowanie pod względem etnicznym, obecność dwóch dominujących grup, estońskiej i rosyjskiej doprowadziły do wielu kryzysów⁸.

2. Demokracja etniczna w Estonii

Ponad półwieczna przynależność Estonii do Związku Radzieckiego spowodowała, iż sprawy polityczne kraju nie tylko wysunęły się na pierwszy plan, ale zdecydowanie zdominowały życie polityczne Estonii. Okres przynależności Estonii do struktur Związku Radzieckiego to czas kiedy wszystkie decyzje dotyczące polityki, gospodarki, społeczeństwa, kultury czy struktury narodowościowej kraju zapadały przede wszystkim w Moskwie, nie w Tallinie⁹. Okres radziecki nie był jednolitym dla Estonii. Epoka radziecka bowiem na ziemiach estońskich zarysowała cztery różne okresy. Jednak we wszystkich to Rosjanie, a nigdy Estończycy

dominowali w życiu społecznym, politycznym i kulturowym kraju. Taka sytuacja społeczno – polityczna wpłynęło na dalsze losy tego niewielkiego narodu, nawet po odzyskaniu niepodległości i powrocie na mapę Europy jako samodzielnego i suwerennego bytu państwowego.

Okresy estońskiej przynależności do ZSRR to: powojenny stalinizm obejmujący lata 1944-1955, odwilż trwająca od 1956 do 1968, czas застою przypadający na lata 1969-1985 połączony z rusyfikacją ziem estońskich od 1978 do 1982 r. oraz czas pierestrojki¹⁰, uwieńczony ogłoszeniem niepodległości kraju w 1991r¹¹. Budowanie instytucji demokratycznych w państwie, w którym określone grupy społeczne zamieszkujące na stałe na terytorium kraju zostały pozbawione praw politycznych było olbrzymim wyzwaniem dla estońskich elit politycznych. Ustrój, który powstawał w Estonii na początku lat 90 XX w. w literaturze przedmiotu nazwany został mianem *demokracji etnicznej*¹². Według S. Smooha¹³ *demokracja etniczna* to ustrój, w którym zarówno grupa dominująca w społeczeństwie, większościowa oraz zamieszkujące kraj mniejszości narodowe mogą korzystać z praw politycznych, jednak tylko wówczas gdy posiadają obywatelstwo danego kraju. *Demokracja etniczna* nie może być jednak utożsamiana z *etnokracją*, która jest zdecydowanie niedemokratyczną formą dystrybucji. Zdaniem Smooha Estonia, Izrael i Słowacja wykazują wiele cech wspólnych, znaczący brak asymilacji między poszczególnymi grupami narodowymi zamieszkującymi na terenie kraju, silna orientacja na Zachód, a także mieszanie się gospodarek rodzimych i struktur demokratycznych. Podziały etniczne zwiększają napięcia i powodują powstanie nowych dylematów w organizacji państwa i społeczeństwa, jednocześnie tworząc zagrożenie dla zasad funkcjonowania państwa w wymiarze demokratycznym. Głównym dylematem dla rdzennych mieszkańców krajów funkcjonujących w systemie jakim jest *demokracja etniczna* jest utrzymanie kontroli politycznej w państwie z jednoczesnym zapewnieniem dostępu do procedur demokratycznych przedstawicielom mniejszości narodowych. Proces naturalizacji oraz nabywanie praw obywatelskich tożsamy z prawami rdzennych mieszkańców pozwala bowiem przedstawicielom mniejszości na pełne uczestnictwo w życiu politycznym kraju. Głównym celem rdzennych mieszkańców Estonii jest zdominowanie kraju pod względem kulturowym i politycznym, nie zaś wykluczenie mniejszości narodowych z systemu instytucjonalnego państwa. Wszyscy mieszkańcy, po spełnieniu właściwych

procedur naturalizacji, mają prawo ubiegania się o obywatelstwo estońskie. W ten sposób coraz większa grupa przedstawicieli rosyjskiej mniejszości narodowej, a także innych mniejszości zamieszkujących na terenie kraju staje się pełnoprawnymi obywatelami. Czy zatem wszelkie przeprowadzane zmiany w systemie instytucjonalnym kraju stają się możliwe w ramach funkcjonowania nacjonalistycznej kultury politycznej w Estonii? Odpowiedzi na to pytanie może dostarczyć wnikliwa analiza kultury politycznej elity rządzącej w kraju oraz zachodzących interakcji z elitami nieformalnymi i zmianami w zakresie funkcjonowania instytucji państwowych. Nacjonalizm etniczny oraz istnienie narodu etnicznie estońskiego wyprzedzały powstanie samego państwa. Ludność pochodzenia estońskiego postrzegała powstanie państwa na początku XX w. jako przejaw prawa do samostanowienia. Pod koniec lat 80 XX w. uczucia nacjonalistyczne Estończyków odżyły, widoczne były przede wszystkim w walce o ochronę dziedzictwa kulturowego kraju, wyrażaną poprzez organizację festiwalu i koncertów. Największym zagrożeniem dla narodu i państwa estońskiego postrzeganym przez samych Estończyków było rosyjskie pochodzenie etniczne znacznej części estońskiego społeczeństwa. Estonia obawiając się imperialistycznych ambicji Rosji postrzegała mniejszość pochodzenia rosyjskiego zamieszkującą na swoim terenie jako potencjalne zagrożenie dla stabilności politycznej kraju. Swoje obawy wobec mniejszości rosyjskiej Estończycy przekazywali przede wszystkim poprzez prasę, gdzie regularnie ukazywały się informacje o potencjalnym zagrożeniu ze strony Rosjan. Ogólnie dostępne materiały prasowe dodatkowo nasilały wzajemną niechęć i umacniały wewnątrzspołeczne konflikty na tle narodowościowym. Badania opinii publicznej przeprowadzane na początku lat 90 pokazywały sceptyczne i konserwatywne nastawienie rdzennych Estończyków do kwestii przyznawania obywatelstwa ludności pochodzenia rosyjskiego. W rzeczywistości jednak było to odzwierciedlenie kursu politycznego obranego przez państwo estońskie¹⁴. G. Smith wyróżnił trzy powody, które wpłynęły na marginalizację przede wszystkim ludności pochodzenia rosyjskiego w życiu politycznym Estonii, a także w pozostałych państwach bałtyckich. Po pierwsze upatrywano w nich nielegalnych imigrantów, po drugie postrzegano ich jako niebezpieczeństwo dla stabilności kraju, ostatecznie rosyjscy osadnicy utożsamiani byli z zagrożeniem dla kultury nowopowstałych narodów. Choć Rosja i rosyjska mniejszość

narodowa utożsamiane były z zagrożeniem dla samodzielnego bytu Estonii nie udało się na długo utrzymać wysokiego stopnia mobilizacji wśród rdzennych mieszkańców kraju. Przyczyn takiego stanu należy upatrywać w systemie prawnym, który poprzez właściwe instrumenty chronił interesy estońskie. Trzecim czynnikiem zbliżającym Estonię do ustroju demokracji etnicznej było zaangażowanie na rzecz budowy i umacniania struktur demokratycznych. Społeczne ukierunkowanie ku systemowi demokratycznemu było spowodowane autorytaryzmem jednopartyjnego przywództwa sowieckiego. Prawidłowe funkcjonowanie demokracji było jednym z podstawowych założeń pozwalającym Estonii na zwrot ku Zachodowi. Nie udało się jednak całkowicie zniwelować skutków wpływu przeszłości. Szybko pojawiły się pierwsze przejawy nietolerancji i wzajemnych antagonizmów zarówno na scenie politycznej na linii partia rządząca – opozycja, jak i w stosunkach międzyetnicznych w kraju. Ostatnim ze wskazanych czynników była liczba przedstawicieli mniejszości narodowych. Stosunkowo duża liczba ludności pochodzenia rosyjskiego nasilała wątpliwości czy możliwe jest zarządzanie tak dużą grupą etniczną w ramach systemu jakim jest demokracja etniczna. Poglądy i aspiracje polityczne, inne od przedstawicieli rdzennej populacji mogą nasilać wewnętrzne konflikty w kraju. W celu wyklinowania ludzi, którzy potencjalnie chcieliby osłabić demokratyczne rządy w Estonii, w 1992 r. uchwalono ustawę o obywatelstwie, która wykluczała możliwość automatycznego otrzymania obywatelstwa estońskiego dla wszystkich osadników z czasów sowieckich¹⁵. Należy jednak zaznaczyć iż obecność rosyjskiej mniejszości narodowej na terenie tych państw w znaczącym stopniu wpłynęła na kształtowanie i ewolucję ustroju politycznego. Estonia rozpoczęła budowę swojej państwowości w bardzo trudnych, ze względu na dużą liczbę mieszkańców pochodzenia nie-estońskiego, warunkach politycznych. Faktem jest, iż im większa jest liczba mieszkańców o odmiennym pochodzeniu etnicznym, tym silniej wyrażane są aspiracje i interesy polityczne poszczególnych grup. Pojawienie się modelu demokracji etnicznej w Estonii było bezpośrednią konsekwencją demograficznych proporcji w kraju.

3. Struktura społeczeństwa Estonii jako czynnik kształtujący proces demokratyzacji kraju

Podziały narodowościowe w Estonii zdecydowanie wpłynęły na funkcjonowanie kraju jako jednego spójnego organizmu umacniającego swoją pozycję międzynarodową.

Tabela 1

Skład narodowościowy Estonii w roku 1989 i 2000

Narodowość	Rok 1989	Rok 2000
Estończycy	963 281 – 61,5%	930 219 – 67,9%
Rosjanie	474 834 – 30,3%	351 178 – 25,6%
Ukraińcy	48 271 – 3,08%	29 012 – 2,1%
Białorusini	27 711 – 1,769%	17 241 – 1,3%
Finowie	16 622 – 1,061%	12 195 – 0,89%
Tatarzy	4 058 – 0,259%	2 582 – 0,19%
Łotysze	3 135 – 0,2%	2 330 – 0,17%
Polacy	3 008 – 0,192%	2 193 – 0,16%
Żydzi	4 613 – 0,295%	2 145 – 0,156%
Litwini	2 568 – 0,164%	2 116 – 0,154%
Niemcy	3 466 – 0,221%	1 870 – 0,136%
Szwedzi	297 – 0,019%	300 – 0,021%
Inne narodowości	13 798 – 0, 888%	15 347 – 1,98%
Łączna liczba mieszkańców	1 565 662	1 370 052

Źródło: Główny Urząd Statystyczny Estonii, dane zaczerpnięte ze strony <http://www.stat.ee/>, (20.04.2009)

Dane przytoczone za Głównym Urzędem Statystycznym Estonii pokazują, że procent Rosjan zamieszkujący ziemie estońskie jest znaczący w kształtowaniu składu narodowościowego kraju. Według danych Głównego Urzędu statystycznego w Estonii w 2007 r. kraj zamieszkiwało 25,6% Rosjan (351 178), Estończycy w tym samym czasie stanowili 68,6% mieszkańców kraju (921 068), dla porównania ogółem w kraju zamieszkiwało 1 315 912 osób. Porównując te dane z okresem akcesji Estonii do Unii Europejskiej Rosjanie stanowili wówczas 25,7%, Estończycy zaś 68,4% społeczeństwa. W styczniu 2010 Rosjanie stanowili 25,5%, Estończycy natomiast 68,8% populacji w kraju. Przedstawione powyżej dane pokazują jak silne podziały narodowe występują we współczesnej Estonii. Liczba ludności Rosyjskiej w tak niewielkim pod względem liczby mieszkańców kraju jest wciąż znacząca. Choć statystyki, po uwzględnieniu błędów statystycznego, pokazują że procentowa liczba Rosjan zamieszkujących Estonię spada, to jednak spadek ten jest niewielki i oscyluje wokół 0,1% rocznie¹⁶. Mniejszość rosyjska w Estonii jest zatem wciąż silną pod względem liczebnym grupą społeczną, która stanowi ponad ¼ społeczeństwa

estońskiego. Według danych Ministerstwa Spraw Wewnętrznych populacja Estonii w dniu 1 grudnia 2011 r. wynosiła 1 364 tys., są to wszyscy zarejestrowani mieszkańcy kraju¹⁷. Mimo, iż od uzyskania niepodległości przez Estonię minęły już ponad dwie dekady nadal 120 650 mieszkańców kraju posiada inne, niż estońskie obywatelstwo. Najliczniejszą grupę stanowią Rosjanie, ponad 950 440 osób, ponadto Ukraińcy, Finowie, Łotysze, Litwini i Białorusini¹⁸. Ponadto bardzo liczną grupę stanowili bezpaństwowcy, których pod koniec roku 2011 stanowili 6,9% populacji kraju (94 654 osoby).

Wykres 1 *Ludność Estonii w 2011 r.* pokazuje proporcje społeczeństwa estońskiego z grudnia 2011 r. Choć różnią się one zdecydowanie od danych pokazujących społeczeństwo estońskie na początku drogi tranzycji i transformacji systemowej w 1992 r.

Wykres 1

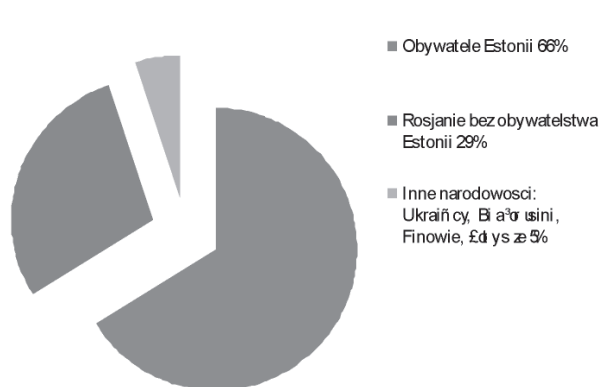
Ludność Estonii w 2011 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Ministerstwa Spraw Wewnętrznych Estonii dostępnych na <http://www.siseministeerium.ee/> (03.01.2012)

Wykres 2

Ludność Estonii w 1992 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Ministerstwa Spraw Wewnętrznych Estonii dostępnych na <http://www.siseministeerium.ee/> (03.01.2012)

Wykres 1 *Ludność Estonii w 2011 r.* oraz wykres 2 *Ludność Estonii w 1992 r.* pokazują zmiany jakie w ciągu prawie dwóch dekad suwerenności Państwa Estońskiego zaistniały w strukturze społecznej tego kraju. Należy wskazać, iż ponad 18% mieszkańców uzyskało w tym czasie status obywatela kraju, jednak z związku z wymogami procesu naturalizacji mieszkańców pojawiła się nowa grupa społeczna tzw. bezpaństwowcy lub posiadacze szarych paszportów. Do tej grupy zaliczono wszystkich mieszkańców Estonii, głównie Rosjan i rosyjskojęzycznych, którzy mimo iż zamieszkiwali te tereny od wielu lat, nie uzyskali obywatelstwa Estonii. Prawo estońskie przewidywało przyznanie obywatelstwa kraju tylko dla obywateli sprzed aneksji do struktur ZSRR oraz ich potomków. Skutkiem takiego działania państwa do 1992 r. 32% mieszkańców Estonii posiadało status bezpaństwowca, czyli osoby o *nieokreślonym obywatelstwie*¹⁹. W okresie od 1992 r. do 2011 r. liczba bezpaństwowców²⁰ zmniejszyła się do 6,9% mieszkańców. Nie-obywatele wypełniali wymogi naturalizacji i otrzymywali obywatelstwo estońskie. Jednak mimo zmniejszającej się liczby obywateli innych krajów na korzyść obywatelstwa estońskiego kwestie narodowości i integralności społecznej postawały kluczowe dla Estonii.

Ludność rosyjska zamieszkująca na terenie Estonii zasiedlała przede wszystkim cztery prowincje. Na początku transformacji systemowej największy procent Rosjan zamieszkiwał regiony Harjumaa, Ida-Viru, Tartumaa oraz Jagevamaa²¹. Takie rozmieszczenie ludności rosyjskiej na terenie Estonii wprowadziło podział klasyfikujący mieszkańców Tallina i Tartu jako ludność zamieszkującą tereny zurbanizowane. Z drugiej jednak strony w prowincjach Ida-Virtu oraz Jagevamaa Rosjanie zdobyli więcej miejsc w przedstawicielstwach lokalnych władz²². Najmniejszy procent Rosjan zamieszkuje na estońskiej wyspie Hiiuma w prowincji Hiiumaa, gdzie w 1999 r. rdzenni Estończycy stanowili 97% populacji wyspy (11 443), przedstawiciele mniejszości narodowych łącznie stanowili grupę 419 osób²³. Analiza powyższych wartości liczbowych pokazuje, że rozmieszczenie przedstawicieli rosyjskiej mniejszości narodowej w Estonii nie jest równomierne. Największe skupiska Rosjan zasiedlają rosyjskie obszary przygraniczne, przede wszystkim prowincje Ida-Viru oraz Tartumaa. Wielu Rosjan zamieszkuje także obszar prowincji stołecznej Harjumaa, a szczególnie Tallin.

Masowe migracje ludności rosyjskiej na tereny ziem estońskich odbywały się w okresie

przynależności Estonii do struktur ZSRR. W okresie od 1989 do 1991 r. 100 000 osób mieszkających na terenie republiki zdecydowało się na kolejną emigrację. Z uwagi na brak estońskiego pochodzenia, nie mogliby oni otrzymać obywatelstwa kraju²⁴. Tak duże wymieszanie ludności po względem narodowościowym spowodowało dalsze konsekwencje społeczne. Po odzyskaniu niepodległości pojawił się nowy aspekt, dyskryminacji ludności migrującej, przede wszystkim o charakterze kulturowym, językowym i narodowym, który wywarł decydujący wpływ na kształt społeczeństwa estońskiego.

4. Wnioski końcowe

Demokratyzacja i budowa stabilnej państwowości estońskiej jest procesem złożonym i długotrwałym, zróżnicowany skład narodowościowy kraju oraz dominacja rosyjskiej mniejszości narodowej w kraju sprawia, że Estonia musi zmierzyć się z wieloma problemami wynikającymi z dużych podziałów etnicznych w kraju. Rząd estoński wdraża kolejne inicjatywy integracyjne, jednak ich działanie nie jest na tyle skuteczne aby zespolic całe społeczeństwo estońskie. Duże znaczenie ma tutaj znajomość języka estońskiego oraz umiejętność płynnej komunikacji, co jest niezbędne do pełnego funkcjonowania na rynku pracy. Mimo, że między Rosjanami i Estończykami mieszkającymi na terytorium Estonii występuje wiele antagonizmów, obie grupy etniczne muszą budować wspólny byt państwowy w kraju.

¹ Zarówno Estonia jak i Łotwa na początku swojej drogi ku niepodległości zmagaly się z problemem bardzo licznej grupy ludności rosyjskojęzycznej, w której większość stanowili Rosjanie 30,3% (474,8 tys.) w Estonii oraz 34% (905,5 tys.) na Łotwie. Na Litwie sytuacja wyglądała zdecydowanie inaczej. Rosjanie stanowili 9,4% (344,5 tys.) społeczeństwa kraju, Polacy zaś 7% (258 tys.), dane pochodzą z 1989 r., dane za: Nacyonalnyj sostaw nasilenija SSSR, Pieriepis nasilenija 1989, Moskwa 1991, s. 140 – 141.

² W 1989 r. Estończycy stanowili 61,5% (963 281) mieszkańców Estonii, dane za Estońskim Urzędem Statystycznym, www.stat.ee, (16. 06. 2009).

³ 1 565 662 mieszkańców, dane za Głównym Urzędem Statystycznym Estonii, <http://www.stat.ee/>, (20.04. 2009)

⁴ W 1989 r. Estonię zamieszkiwały 1 565 662 osoby, w roku 2005 liczba ta spadła do 1 391 000.

⁵ M. Patyna, Problem integracji Rosjan w Estonii w latach 1989 – 2005, [w] Wybrane problemy badań wschodnich, (red.) Z. Winnicki, W. Baluk, G. Tokarz, Wrocław 2007, s. 115 – 117.

⁶ Procentowy udział Estończyków wzrósł z 67,9% do 68,8%.

⁷ Liczba przedstawicieli mniejszości rosyjskiej spadała z 25,6% do 24,9%.

⁸ A. Włodarska, Rosyjska mniejszość narodowa w Estonii jako czynnik dezintegracji społecznej, [w] Mniejszości narodowe i etniczne w Polsce i Europie, Toruń 2014, s. 236-253.

⁹ J. Lewandowski, op. cit., s. 231.

¹⁰ J. Lewandowski, Estonia, Warszawa 2001, s. 166.

¹¹ Rok 1991 r. był przełomowy nie tylko dla Estonii, ale dla wszystkich republik związkowych. Trwający od lat rozpad ZSRR przyspieszyły działania ludności zamieszkującej poszczególne kraje związkowe, które mogły zostać zapoczątkowane dzięki polityce przyjętej przez Michała Gorbaczowa. Wzorce zaczerpnięte z wydarzeń w Europie Środkowej z roku 1989 r., który był czasem wieńczącym okres komunizmu, inspirowały do tworzenia nowych ruchów o charakterze narodowym w poszczególnych republikach. Mimo podejmowanych prób ratowania systemu, poszczególne kraje deklarowały swoją niepodległość, niechęć uczestniczyć w reformowaniu starego systemu.

¹² J. J. Linz, A. Stepan, Problems of Democratic Transition and Consolidation, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1996, s. 24.

¹³ Sammy Smooha, prof. Uniwersytetu Haifa (Izrael), zakres jego badań obejmuje stosunki etniczne ze szczególnym uwzględnieniem konfliktów na tle etnicznym, imigracji, przywódców politycznych oraz demokracji w krajach podzielonych etnicznie. Twórca terminu demokracji etnicznej. Wyróżnił dziesięć warunków w jakich demokracja etniczna może funkcjonować, należy jednak zaznaczyć, że nie jest konieczne wypełnienie wszystkich wskazanych poniżej punktów. 1. Rdzenna grupa etniczna kraju stanowi większość społeczeństwa. 2. Mniejszość etniczna jest pod względem liczebnym znaczącą grupą społeczną. 3. Ludność rdzenna kraju wykazuje przywiązanie do systemu demokratycznego. 4. Rdzenna grupa mieszkańców jest ludnością tubylczą. 5. Skład przedstawicieli mniejszości narodowych stanowi również imigranci. 6. Ludność nie-rdzenna nie ogranicza się tylko do przedstawicieli jednej grupy etnicznej. 7. Rdzenna ludność tworzy pokaźną liczebnie i wspierającą się diasporę. 8. Widoczne jest zaangażowanie tzw. ojczyzny zewnętrznej. 9. Brak znaczącego zaangażowania ze strony innych państw. 10. W kraju nastąpiła tranzycja i transformacja od systemu niedemokratycznego do demokratycznego.

¹⁴ G. Smith, The Russians in Estonia and Latvia: Diaspora or Stranded Minority? [w] De Baltiske land- et 'nytt' Norsk naromrade? (red.) A. Steen, A. Selliaas, Oslo, 1998, s. 42–51.

¹⁵ P. Järve, Re-Independent Estonia, [w] The Fate of Ethnic Democracy in Post-Communist Europe, (red.) S. Smooha, P. Järve, Budapest 2005, p.73 – 77.

¹⁶ Wśród przedstawicieli pozostałych grup mniejszościowych widoczne były podobne tendencje. Ukraińcy w roku 2000 jak i 2010 stanowili 2,1% społeczeństwa. Liczba Białorusinów w ciągu 10 lat zmniejszyła się o 0,1%, z 1,3% do 1,2% populacji Estonii, Finowie z 0,89% do 0,8%. Podobne tendencje widocznie były wśród przedstawicieli mniejszości litewskiej, łotewskiej, polskiej czy niemieckiej.

¹⁷ Dane ze Ministerstwem Spraw Wewnętrznych Estonii, <http://www.siseministeerium.ee/>, (20.01.2012)

¹⁸ Ukraińcy stanowią grupę ok. 5 250 mieszkańców Estonii, Finowie ok 4 250, Łotysze ok. 2 540, Litwini ok. 1 756, Białorusini ok. 1 480.

¹⁹ Linguistic minorities in Estonia: Discrimination must end, Amnesty International, AI Index: EUR 51/002/2006, <http://www.amnesty.org/en/library/asset/EUR51/002/2006/en/06934dad-d3d3-11dd-8743-d305bea2b2c7/eur510022006en>, (03.01.2012)

²⁰ Według Konwencji ONZ z 1954 r., art. 1, regulującej status bezpaństwowców, „bezpaństwowiec nie jest postrzegany jako obywatel przez akty prawne żadnego z państw”. Bezpaństwowcy klasyfikowani są do dwóch kategorii, de jure i de facto. Akt końcowy Konwencji ONZ o strusie bezpaństwowców stanowi, iż apatryda nie jest uznawany za

obywatela na podstawie regulacji wynikających z przepisów prawa krajowego (de jure). Bezpaństwowcy de facto to osoby, których obywatelstwa nie można ustalić, uchodźcy, przedstawiciele mniejszości narodowych czy osoby nie posiadające dokumentów. Bezpaństwowość de facto przypisywana jest także jednostkom, których obywatelstwo nie jest skuteczne. Dana jednostka mimo, iż posiada obywatelstwo nie jest objęta ochroną kraju i nie czerpie żadnych korzyści wynikających z obywatelstwa. Szerzej patrz: Nationality matters. Statelessness in international law, http://ssl.brookes.ac.uk/ubr/files/4/4-Nationality_Matters1, (03.01.2012)

²¹ W regionie Harjumaa mieszkało 43,4% Rosjan przebywających na terenie Estonii, w regionie Ida-Virumaa 13,4%, w regionie Tartumaa 19,1% oraz w regionie Jagevamaa 13,1%.

²² The demographic characteristics of national minorities..., s. 56 – 58.

²³ Rosjanie zamieszkujący wyspę w 1999 r. stanowili grupę 200 osób. W roku 2007 liczba Rosjan zmalała do 98 osób, liczba wszystkich mieszkańców wynosiła wówczas 10 168 osób.

²⁴ A. Herm. Estonians abroad. Population 2005–2006, Tallin, 2007, s. 60-67.

сом Фішкіном і його колегами зі Стенфордського університету. Здійснено спробу оцінити її користь в сучасній демократії. Показано переваги та обмеження використання деліберативних процедур. Зокрема, автор зосереджується на проблемі універсальності її використання та висловлює позицію, що дорадча демократія може мати практичне значення тільки в окремих випадках. Таким чином скептично ставиться до ідеї постійно інтегрувати концепцію деліберативного опитування в демократичній системі. Однак є прихильником частого використання деліберативних процедур в органах місцевого самоврядування. Саме на місцевому рівні є сприятливі умови для розвитку концепції деліберативної демократії як формули, що доповнює сучасні мало-ефективні громадські консультації. Кульмінацією статті є роздуми про можливості реалізації деліберативної демократії в країнах Центральної та Східної Європи.

Ключові слова: деліберативна демократія, країни Центральної та Східної Європи.

УДК 321.7

© Paweł Stępień
(Łódź)

DEMOKRACJA DELIBERACYJNA JAKO JEDEN Z INSTRUMENTÓW WYRAŻANIA WOLI POLITYCZNEJ SPOŁECZEŃSTWA

Artykuł dotyczy koncepcji demokracji deliberacyjnej, w wersji zaproponowanej przez Jamesa Fiszkina i jego współpracowników z Uniwersytetu Standforda. Jest próbą oceny jego użyteczności we współczesnej demokracji. Ukazuje zalety i ograniczenia stosowania procedury deliberacyjnej. Szczególnie zaś autor koncentruje się na problemie powszechności jej wykorzystywania i staje na stanowisku, że demokracja deliberacyjna może mieć walor praktyczny jedynie w jednostkowych przypadkach. Tym samym odnosi się sceptycznie do idei trwałego włączenia koncepcji deliberative poll w system demokratyczny. Jest jednak zwolennikiem częstego wykorzystywania deliberacji w samorządzie. To właśnie na poziomie lokalnym istnieją dogodne warunki do rozwoju koncepcji demokracji deliberacyjnej jako formuły dopełniającej współczesne, mało efektywne konsultacje społeczne. Zwięźczeniem artykułu są refleksje dotyczące możliwości zaimplementowania deliberacji w państwach Europy Środkowej i Wschodniej.

Słowa kluczowe: demokracja deliberacyjna, Europa Środkowa i Wschodnia.

П. Стеньень
(Лодзь)

ДЕЛІБЕРАТИВНА ДЕМОКРАТІЯ ЯК ОДИН З ІНСТРУМЕНТІВ ВИРАЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ВОЛІ СУСПІЛЬСТВА

У статті розглядається поняття деліберативної демократії, у розумінні, запропонованому Джейм-

P. Stenpen
(Lodz)

DELIBERATIVE DEMOCRACY AS ONE OF INSTRUMENTS OF EXPRESSING THE POLITICAL WILL OF THE SOCIETY

In the contemporary world political scientists fight the crisis of democracy. The problem of a low turnout, little participation of citizens in making political decisions, a weakness of political leaders whether finally not working democratic institutions etc. cause it. Thus they have to search new methods (procedures) in order to deal with it and improve the quality of democratic political system.

Appearing innovations in political literature like e.g. citizen technology panels, participatory budgeting, consensual conferences whether deliberative democracy are a reply to these negative tendencies in the democracy. The last one is the subject of this paper.

It is worthwhile to notice, that deliberative democracy is intended to complement the institutions of democracy rather than supplant them. As a form of expressing the political will by citizens is a kind of the forum which a result is a political decision.

The aim of the paper is to answer the following questions: can the concept of deliberative democracy be applied universally? Where is it possible to apply it? What conditions should be qualified to improve the position of citizens in relation to the state?

What is the idea of deliberative democracy? A more fundamental difficulty is the amount of knowledge on political issues people possess. A lot of estimates show that citizens are not interested in public affairs. Anthony Downs with his well-know phrase of 'rational ignorant' insist that it is a normal and natural attitude as a member of the society. Nonetheless, advocates of the deliberative democracy want citizens to actively include into the process of making decisions by seriously